

Giuliana Ciano

Tussen tegen- stellingen

Het Europese samenwerkingsproject Be SpectACTive!

Het Europese culturele samenwerkingsproject *Be SpectACTive!* wil publiek laten participeren in uitvoerende kunsten.

Hoe pakt dat uit en welke plek is er voor curatoren, onderzoekers, kunstenaars en cultureel managers?

In 2014 werden Audience Development (AD) en Audience Engagement (AE) afzonderlijk aangewezen als kernprioriteiten in het *Creative Europe*-programma. Onder de noemer *creating together with the audience* (en niet *for the audience*) neemt de EU participatieve praktijken in heel Europa onder haar hoede, met veel nadruk op het DNA van enkele culturele instellingen. Vanaf 2014 begeleid ik als cocurator en coprojectmanager het samenwerkingsproject *Be SpectACTive!*, gekenmerkt door een sterk publieksgerichte benadering van de uitvoerende kunsten. Het is vanaf het begin opgezet als een productiegeëïntereerd en actieonderzoeksproject, en in december 2018 zag een nieuwe editie het levenslicht (2018–2022).

Binnen dit project werken negentien partners uit de theaterwereld, *nouveau cirque*, het internationaal theater en dansfestivals, universiteiten en onderzoekscentra in vijftien EU-landen samen, waarbij publiek van allerlei leeftijden en maatschappelijke en culturele achtergronden is betrokken. De partners produceren culturele initiatieven en werken samen in een programma. Hierin is ruimte voor vormen van coprogrammering waarbij burgers gezamenlijk de kunstprogrammering van culturele evenementen op zich nemen, cocreatieprocessen gebaseerd op samenwerkingsverbanden tussen kunstenaars en burgers in een uitgebreid EU-residency-programma, coproductie van nieuwe voorstellingen tussen de partners, gezamenlijk opdracht geven tot nieuwe kunstwerken met de lokale gemeenschappen en via een actie-onderzoeksproces zien te komen tot een kwalitatieve analyse van de gehanteerde praktijken.

Welke rol spelen creatieve participatieve praktijken? Welke tegenstellingen kleven eraan? Waar komen ze vandaan en hoe kunnen we ze in een breder cultureel EU-beleidskader plaatsen?

Van bottom-up naar top-down (en omgekeerd)

Sinds de eerste editie van *Be SpectACTive!* hebben zich diverse internationale gebeurtenissen op politiek en cultureel vlak voorgedaan: de wereldwijde crisis van 2008, de strikte EU-begrotingsregels, de opkomst vanaf 2011 van mondiale bewegingen, het migratievraagstuk, terreuraanslagen en het afgrenzen van landsgrenzen, Brexit, en de wereldwijde

verspreiding van het populisme. Vanaf 2011 vonden nieuwe politieke acties vanuit de bevolking een vruchtbare voedingsbodem in de uitvoerende kunsten. De Italiaanse Occupy-beweging bezette in Rome het Teatro Valle Occupato, een prachtig historisch theater en symbool van de corruptie en het misbruik van de gevestigde macht. Van daaruit zorgde de opkomst van 'immateriële arbeiders'² in Italië voor een nieuwe culturele landkaart van bezette ruimten (en 'neo-instituties' die van onderaf zijn opgezet), gebaseerd op cultureel activisme waarbij juristen, beleidsmakers en academici gezamenlijk optrokken. Deze samenwerking tussen mensen uit alle geledingen van de samenleving gaf de aanzet tot nieuwe culturele en politieke (en aanvankelijk innovatieve) waagstukken, bijvoorbeeld in Napels en Barcelona.

In 2014 werden de prioriteiten voor Audience Development en Audience Engagement gelanceerd, terwijl allerlei participatieve tegenculturele uitingen zich intussen tegen de gevestigde orde verzetten. Het *Creative Europe*-programma moedigde translokale samenwerkingen tussen die culturele initiatieven in de EU aan, maar had ook ten doel het militante karakter van die uitingen om te buigen (Mouffe 2007): een vorm van *detournement* zoals beschreven door Gramsci, waarbij het systeem tracht opkomende democratische en radicale politieke opvattingen in zich op te nemen om de kans dat ze een nieuwe orde scheppen een eigen draai te geven (Boltanski et al. 2005).

In deze herschikking van het maatschappelijke krachtenveld doen zich vormen van gedeelde besluitvorming op cultureel en politiek gebied voor die op het eerste gezicht innovatief lijken, maar juist het leiderschap hiërarchischer en conservatiever hebben gemaakt. We zien vormen van samenwerking die zijn bedoeld als aanvulling op de status quo waaraan de burgermaatschappij mag deelnemen, en daarmee geen echte maatschappelijke veranderingen met zich brengen. Tegelijkertijd zien we horizontale besluitvormingspraktijken in het kader van culturele instellingen die zich inzetten voor sociale transformatie ten behoeve van een herverdeling van middelen, waarbij de sociale cohesie werd versterkt door afwijkende meningen de ruimte te geven en de culturele en politieke diversiteit te vergroten.

Hoe gaat een Europees project voor culturele samenwerking hiermee om, en hoe kunnen de betrokken organisaties bijdragen aan culturele en maatschappelijke veranderingen?

Participatieve praktijken en besluitvorming

Be SpectACTive! is een uiting van zijn tijd en de inzet van participatieve praktijken beïnvloedt het project op enkele punten. Ten eerste op de vormen van leiderschap. Het coprogrammingsproces bood enkele culturele instellingen de kans om de manier waarop ze een theater of festivalprogramma opzetten, anders aan te pakken. Ze hebben hun deuren geopend voor groepen burgers, delen zo met hen de macht en laten hen toe in de beslotenheid van hun creativiteit: bij sommige evenementen werden nieuwe maatschappelijke groeperingen bereikt die nieuw licht lieten schijnen op de culturele programma's. Daar staat tegenover dat de noodzaak dat een culturele instelling haar terrein juridisch goed afbakt (om fondsen of goedkeuring door de lokale overheid te verkrijgen), enkele partners ertoe heeft gebracht hun leiderschap bij het reproduceren en bevestigen van behoudende culturele en politieke instanties te versterken. Bij alle participatieve acties was steeds één en dezelfde maatschappelijke groep toeschouwers (blanke middenklasse) betrokken, binnen een vastomlijnd cultureel kader, zonder dat er nieuwe uitdagingen werden gecreëerd.

Ten tweede werd het scheppen van vertrouwensrelaties tussen de partners, kunstenaars en gemeenschappen verkend tijdens de participatieve praktijken die bij de productie van voorstellingen werden gehanteerd. Elke productie vloeit voort uit drie *residencies* in drie verschillende steden, die niet alleen zijn bedoeld om iets te creëren, maar ook als plaats van interactie met de lokale netwerken van zo'n gebied. Soms bood het een goede voedingsbodem voor artistieke inhoud, soms was het een moeizaam verhaal. In de recente productie *Body of Knowledge* bekeek regisseuse Samara Hersh hoe tieners en volwassenen met elkaar praten over hun lichaam, aan de hand van vragen naar grenzen, seksualiteit, genot, schaamte, verdriet, pijn, ouder worden en de dood. De voorstelling was bestemd voor een volwassen publiek →

waarbij de tieners vanuit hun slaapkamer meededen³, en werd ontwikkeld via workshops en proeflocaties in verschillende steden waar de wisselwerking met toeschouwers en tieners werd uitgetoetst. *Body of Knowledge* kwam voort uit een reis door Europa, met alle culturele misverstanden van dien die bijdroegen aan inzicht in de behoeften van de jeugd en de vooruitzichten van volwassenen. Uiteindelijk gaf de voorstelling de ruimte om gezamenlijk verschillende vormen van intimiteit te ervaren in een performance op een specifieke locatie.

Tot slot hebben we geprobeerd translokaal participatief via cocreatie directe samenwerking tussen de culturele context van de partners te bewerkstelligen en een nationalistische aanpak tegen te gaan. Een leuk middel daartoe was de *EU Spectator Day*, opgezet om alle gemeenschappen uit het netwerk elk jaar tegelijkertijd met elkaar in verbinding te brengen, met de bedoeling vraagstukken vanuit verschillende culturele gezichtspunten te bespreken. Zo'n bemiddelaar tussen al die gemeenschappen werd onmisbaar geacht voor het slechten van taalbarrières en het bevorderen van uitwisseling tussen alle betrokkenen.

Hoe dan ook fungeerden kunstenaars bij alle hierboven geschetste voorbeelden als schakel tussen verschillende gemeenschappen, brachten burgers hun ideeën, verhalen en ideologieën in, en waren culturele instellingen thuishavens voor wensen en gemaakte fouten. De AD- en AE-prioriteiten hebben deze samenwerkingen officieel mogelijk gemaakt, en van bovenaf de noodzaak tot participatie geïntroduceerd, iets waar veel culturele instellingen tegenwoordig luidkeels om vragen.

Kunstenaars fungeerden als schakel tussen verschillende gemeenschappen, burgers brachten hun ideeën, verhalen en ideologieën in, en culturele instellingen waren thuishavens voor wensen en gemaakte fouten

Be SpectActive!
© Umberto Daina

Lering

In het licht van zowel geslaagde initiatieven als constructieve mislukkingen begon de tweede editie van *Be SpectActive!* met het uitlichten van enkele mijlpalen. De behoefte aan tijd om te creëren en naar elkaar toe te groeien staat hierbij centraal. Er is meer tijd vrijgemaakt voor het residency-programma, voor creatie, ontmoetingen en uitwisseling van praktijken. Volgens de analyse van de onderzoekers hebben kunstorganisaties, kunstenaars en burgers absoluut tijd nodig om creatieve en vertrouwensrelaties op te bouwen, een zekere omgeving te creëren, tot overeenstemming te komen, een vocabulaire op te bouwen en de resultaten van een lange productiereis door heel Europa te zien, te ervaren en tastbaar te maken.

Bij het produceren van voorstellingen konden ook nieuwigheden worden geïntroduceerd. Bijvoorbeeld als kunstenaars de handschoen oppakken en hun processen openstellen ten behoeve van een nauwere samenwerking met lokale netwerken, als culturele instellingen de dialoog faciliteren tussen kunstenaars en burgers die *cultural civil action* koesteren (Gielen et al. 2017), als kunst mensen hun omgeving anders kan laten ervaren, en als zowel culturele instellingen als kunstenaars de drang om louter en alleen een product te leveren kunnen weerstaan, en zelf procesgericht aan het experimenteren slaan.

Daarom ook is de notie van het proces bij creatieve productie op zichzelf al een artistiek product, en derhalve niet minder genietbaar of artistiek waardevol; bij enkele artistieke

producties die van onderaf in Europa zijn opgezet is dat al het geval. Bij die uitwisseling neemt de toeschouwer/burger de rol op zich van prosumer of creatieve gebruiker (Bishop 2012, Carnelli 2018). Niet langer alleen als afnemer van de inhoud, maar ook als actief deelnemer die waarde toevoegt en met zijn/haar interesses, wensen en verhalen meewerkt aan het creëren ervan.

De nieuwe editie van het project is dan ook aangemerkt als *peer-learning network*, en daartoe is een gemeenschapsmanager aangewezen om de gemeenschappen met elkaar en met de kunstenaars te verbinden, is een kwalitatieve interne evaluatie uitgevoerd en heeft het actie-onderzoek wederom bijgedragen aan een wezenlijk inzicht bij alle processen.

Tot slot werd een translokale aanpak gestimuleerd. De samenwerking tussen gemeenschappen, culturele instellingen en kunstenaars in EU-steden die beoogt de nationalistische retoriek te bezweren, kan een stem geven aan de lokale uitingen van het netwerk. Ook kan ze de voorwaarden scheppen om programma's, festivals of voorstellingen die normaliter niet kunnen worden gerealiseerd vanwege de beperkingen van sommige nationalistische beleidsprogramma's, toch economisch haalbaar te laten zijn.

Democratisch engagement

Nu meer dan ooit lijkt Europa een vat vol van tegenstellingen. Terwijl de neoliberale conservatieve pressie plekken van vrijheid en meningsuiting inperkt, geeft tegelijkertijd de culturele burgerzin die beleidsmakers, kunstenaars en de burgermaatschappij tentoonspreiden de aanzet tot nieuwe vormen van democratisch engagement. In dit verband kan een programma als *Creative Europe*, dat momenteel het gevaar loopt dat de lidstaten de geldkraan dichtdraaien, met al zijn paradoxen toch nog altijd dé plek zijn om naar elkaar toe te groeien. Programma's als *Creative Europe* kunnen ons de kans bieden om in een veilige omgeving onze identiteit op te bouwen en onze kwetsbaarheden te leren kennen. Zo'n veilige omgeving hebben we nodig om nieuwe vormen van co-existentie te creëren die de heersende orde uitdagen ten gunste van een gelijkwaardiger toegang tot cultuur en om de geldende privileges aan te vechten.

Vanaf 2011 werd duidelijk dat cultuur geen zekere en onpartijdige context vormt. Musea, theaters of festivals kunnen plekken zijn waar blijken van nationalisme tot uiting komen, maar tegelijk ook afwijkende meningen en verschillen. Het culturele veld kan het strijdperk van een tegenbeweging en een proeftuin voor maatschappelijke verandering zijn. We moeten beseffen dat cultuur *an sich* onzeker is, omdat ze het intrinsieke vermogen heeft om het heden een nieuw beeld en de toekomst een nieuwe vorm te geven, en de plaats is waar grensoverschrijdend kan worden geëxperimenteerd met vormen van democratische participatie, zelfs als deze radicaal zijn.

Waar is onze plek als curatoren, onderzoekers, kunstenaars, cultureel managers? Bewust of onbewust bevindt de ruimte waarin we functioneren zich ergens tussen plaatselijke zeden en gewoonten en mondiale trends, creatie en politiek, democratie en hegemonie, de wensen van burgers en de behoefte tot legitimatie van de instellingen in. Daar, in die tussenruimte, spelen we ons spel en kan een bewust gebruik van participatieve praktijken in een ruimer EU-kader bijdragen aan onze democratieën. ●

Vertaling uit het Engels door Taalbureau IJ

Literatuur

- Bishop, C. (2012) *Artificial hells: participatory art and the politics of spectatorship*. Londen: Verso.
- Boltanski, L. en E. Chiapello (2005) *The new spirit of capitalism*. Londen: Verso.
- Carnelli, L. (2018) 'Prosumer audiences in performing arts creation and production'. In: *Breaking the fourth wall*, 140-147.
- Gielen, P. en Th. Lijster (2017) 'Art and civil action: cultural organizations in the European civil domain'. In: *Visual ethnography*, jrg. 6, nr. 2, 21-47.
- Mouffe, C. (2007) 'Art and democracy: art as an agonistic intervention in public space'. Op: onlineopen.org.

Noten

- 1 www.bespectactive.eu
- 2 zie: www.dewitteraaf.be/artikel/detail/nl/3492
- 3 De uitvoerders waren er niet fysiek bij aanwezig.

Giuliana Ciano is PhD kandidaat aan de Universiteit Antwerpen, co-curator en projectmanager van het EU-project *Be SpectACtive!* and mede-oprichter van de Italiaanse organisatie Liv.in.g